

СТАНОВИЩЕ

От доц. д-р Ана Лулева, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН,
член на Научното жури по конкурс за заемане на академичната длъжност „професор“ по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата /Теория и история на културата. Устна история и културологични изследвания на паметта/, обявен от Софийски университет „Св. Климент Охридски“ за нуждите на Катедра „История и теория на културата“ в ДВ, бр. 21/13 март 2020,
за научните трудове и преподавателската дейност на
доц. д-р Даниела Любенова Колева

Доц. д-р Даниела Колева е единствен кандидат в обявения конкурс. Тя се представя с внушителна научна продукция, многократно надвишаваща минималните национални изисквания за заемане на академичната длъжност „професор“. Списъкът на публикациите ѝ включва монография, съставителство на осем сборника и авторство на двадесет и пет статии и глави от книги, публикувани от български и международни издателства. Наред с това доц. Колева е автор на научни рецензии и преводи; има активно участие в изследователски проекти и научни мрежи; ръководи докторанти и има дългогодишна преподавателската дейност в катедра „Теория и история на културата“ във ФФ на СУ „Св. Климент Охридски“.

Научните публикации на доц. д-р Колева са в полето на културологичните изследвания на паметта (memory studies) и в по-голямата си част се отнасят до паметта за комунизма в България.

На паметта за комунистическото минало е посветена и монографията „Памет и справедливост. Лични спомени и публични разкази за комунизма“ ИИБМ Сиела, 2020, 365 стр. Този труд е резултат от дългогодишната работа и специализацията на авторката в областта на устната история – специализация и аналитични умения, които тя убедително демонстрира във втората част на монографията, озаглавена „Мнемонични разкази и общности на памет“. Преди това читателят е запознат с теоретичния „инструментариум“ на изследването и е въведен в макроконтекста – европейския контекст за конструиране на националните култури на памет, политиките на памет за комунистическото минало, и институциите на паметта (архиви, музеи, мемориали).

Монографията е много добре структурирана и съответства на изследователската цел, а именно, да разгледа паметта за комунистическото минало в различните ѝ проявления - официална, институционализирана, тясно свързана с политиките на памет; публична – присъстващата в публичното пространство чрез произведения на изкуството и различни артефакти от културния пейзаж, и - както авторката я определя, „всекидневна или „вернакуларна““, обозначавайки по този начин личната и колективната памет, интересувайки се от взаимодействието и взаимното влияние на двете.

Поставените изследователски въпроси - „как се помни близкото минало и от какви обстоятелства е обусловено това помнене. Как комунизмът/социализмът се конституира като публична и културна памет? Дали тези процеси са различни в различните посткомунистически страни? Дали си влияят взаимно? Кой си спомня и какъв ефект има спомнянето върху връзките между личности и групи? Какво е отношението между

официалната и вернакулярната памет? Между паметта и справедливостта? Кои културни модели и форми участват в създаването и споделянето на разкази за миналото? Как личните спомени биват повлиявани от публичните речници, образи и тропи?“ (с. 13-14) - насочват към конструктивистко разбиране на паметта и анализа ѝ като културна практика, която се реализира в определен социален и културен контекст.

В Първа глава, „Памет и разказ, или кутията с инструменти“ (25-64 с.) е направен преглед на теоретичните идеи, които са водещи за предприетото изследване. По един много добър и полезен за читателя начин са обговорени понятия и тези, които имат своето място и история в полето на изследванията на паметта – колективна памет, комуникативна и културна памет, култури и политики на памет. Представени са релевантните подходи за анализ на разказите за миналото и връзката им с видовете памет.

Следва Първа част, озаглавена „Политики на памет и култури на памет“, в която са включени следните глави: „Новият Голям разказ: справяне с миналото“, „Политики на справедливост: възстановителното право“ и „Политики на признаване“. В тази част са разгледани няколко важни теми, пряко свързани с изграждащата се в постсоциалистическия период култура на памет: дебатите за изработване на общи политики на памет на ЕС, българският пример на правосъдие в условията на преход към демократичен ред (transitional justice); архивите, институтите на паметта, паметта в публичното пространство и музеализирането на комунизма/социализма като израз на политики на признаване.

Много сполучливо е представена транснационалната перспектива, която е необходима за контекстуализирането на националните политики на памет в бившите социалистически страни, настоящи членки на ЕС. Сблъсъкът на политиките и гражданското общество в институциите на ЕС (Съвета на Европа, Европейския парламент) на полето на миналото, постигнатите и непостигнатите договорености за общи европейски рамки на публичната памет отразяват национални политически конфронтации и цели, напрежения и коалиции на партниите членки в Европейския парламент и в крайна сметка оказват влияние върху конструирането на културите на памет в Източна Европа. Безспорно европейският контекст и сравнителната перспектива към останалите източноевропейски страни са необходими и полезни за разбирането на българската култура на памет и тенденцията за нейното „европеизиране“ (вписване в европейски рамки), видима от предприсъединителния период насетне. В тази част на книгата, опирайки се на вече значителния брой публикации по темата, Колева убедително очертава основните линии на напрежение в общоевропейския дискурс за тоталитарното минало на континента.

Глава 3 е озаглавена „Политики на справедливост: възстановителното право“. От съдържанието ѝ, което включва: „Законодателно осъждане и криминализация на комунистическия режим“; „Справедливост за жертвите“ с подзаглавия „Реабилитация“ и „Реституиране на отнетата собственост“; „Търсене на отговорност от извършителите – от правната в моралната сфера“ с раздели „Наказателно преследване“ и „Лустрация“, става ясно, че всъщност авторката разглежда не само „възстановително право“, а мерките (прилагани изцяло или частично в различните страни), които в литературата се описват като съдържание на понятието „transitional justice“. Наистина, на български език „transitional justice“ се среща преведено по различни начини („справедливост на прехода“, „право на прехода“, „правосъдие в условията на преход“ – в официалните документи), но не може да се приеме, че „се е утвърдил“ преводът му като „възстановително право“. Цитираният от авторката източник за употребата на термина на български език в сп.

„Правен свят“ също не дава подобно основание. „Възстановително правосъдие“ (не право) (restorative justice) е понятие, което обозначава парадигма на алтернативно правосъдие, противоположна на наказателно-репресивното. В най-широк смисъл това е процес, чрез който страните, свързани с дадено престъпление, съвместно решават как да се справят с неговите последици. То предполага доброволно лично участие и комуникация между двете страни (жерви и извършители), възстановяване на социалните отношения след изразяване на покаяние и прошка, социална медиация и пр. Мерки, които имат характера на възстановително правосъдие (restorative justice), са елемент на правосъдието в условията на преход (transitional justice), но това не прави restorative justice тъждествено на transitional justice. Както личи и от текста на Даниела Колева, мерките, които се предприемат, за да се въздаде справедливост след края на комунистическия режим, надхвърлят обхвата на възстановителното правосъдие (restorative justice). Така актовете на признание на страданието на жертвите и обезщетяването им, както и реституцията като стремеж да се възстанови status quo ante на пострадалите от новата власт, могат да се определят като израз на възстановително правосъдие, но търсенето на наказателна отговорност и лустрацията са израз на възмездно, наказателно правосъдие (retributive justice). Всички тези мерки имат за цел установяване на справедливост и норми на ново правосъдие, обозначаващо с обобщаващото „transitional justice“, след края на режима, който е нарушавал човешките права. Може би недоразумението с неподходящия превод на „transitional justice“ и подмяната на смисъла му с „възстановително право“ можеха да се избегнат, ако бяха цитирани авторитетни автори в това поле като J. Elster, R. Teitel, J. Borneman, както и обзорната студия за България на М. Методиев (Methodiev 2009).

Към „Политиките на признаване“ Колева отнася „Архивната революция“, „Политики на истината и институции на паметта“ – част, в която очертава работата на създадените в някои от източноевропейските страни исторически комисии, натоварени със задачата да изработят нов исторически разказ, както и институтите на паметта и предизвикателствата пред тяхната работа. Накрая тя се спира на мемориализацията и музеализацията – издигането на паметници на жертвите, възпоменанията им и създаването на музейни разкази за тях. В този раздел („Музейни разкази за комунизма“) линията на „политиките на признаване“ се удържа от примерите от други страни (Албания, Балтийските страни, Германия), на фона на които се откроява липсата на музей на жертвите на комунизма в България.

Втората част на монографията е посветена на два типа разкази, които се оформят в биографичната памет: травматичен и носталгичен. Както отбелязах в началото, това е частта, в която Даниела Колева демонстрира своите умения за анализ на устните разкази, които е записвала сама или със свои колеги в продължение на много години. И двете теми – за културната травма и носталгията, са въведени с обширен коментар на релевантната литература. Като пример за травматична памет и нейната динамика е разгледан „случаят Белене“ с паметта на местните за лагера. Колева я анализира в контекста на културната травма и преработването ѝ чрез политика на състрадание.

Богата на асоциации е последната глава, „Печал, почти надежда“: носталгични разкази“. Издигната е тезата, че „носталгичният разказ е рожба преди всичко на популярната култура и всекидневната памет, т.е. той е изключително вернакуларен“ (с. 267). В извадката от биографични разкази на хора, родени през втората половина на 20-те и 30-те години авторката открива някои общи места, които обозначава като „тропи, топоси и

сюжети“, разглеждайки щрихи от „Всекидневния социализъм“, „Солидарност в микрообщността: своите, не режимът“, „Спокойствие и сигурност“, „Изгубените ценности“. Всяко от тези общи места на спомените може да бъде предмет на отделен анализ в контекста на историко-социологическите и историко-антропологическите изследвания на социалистическото всекидневие. В случая, разбира се, това не е необходимо.

Изхождайки от споменатите общи места на спомените, авторката прави заключение, че „първото социалистическо поколение може да се разглежда като мнемонична общност“ (с. 313), която би могла да се определи и като носталгична („Носталгично поколение?“). В разбирането си за поколение тя се опира на класическата теория на Карл Манхайм, според която определящи характеристики на поколението са споделяният опит и общата (колективна) памет за събития, които хората са преживели по едно и също време в своя живот. Редица последователи на Манхайм доразвиват тази идея и категорията „поколение“ се използва успешно в анализа на биографичните разкази, наред с класа, раса, пол. В случая, разглеждайки разказите на хора, родени във втората половина на 20-те и 30-те, Даниела Колева заключава: „Дори повърхностен преглед на биографичните траектории на първото социалистическо поколение показва общата тенденция към възходяща социална мобилност: като правило интервюираните имат по-високо образование от това на родителите си, а много от тях имат професия и квалификация, недостъпна или изобщо немислама за техните родители, които в по-голямото си мнозинство са земеделци. Селско-градската миграция в повечето случаи означава не само пространствена, но и социална мобилност“ (с. 318). Бих се съгласила напълно с този извод, ако вместо „поколение“, беше казано „поколенческа единица“ (Generationseinheit, generational unit) - другото много важно понятие, въведено от Манхайм и също споменато от Даниела Колева в резюмето на теорията му. Струва ми се, че то по-добре описва тази част от родените в края на 20-те и 30-те години, която е преживяла възходяща социална мобилност след установяването на новата власт през 1944г. За други техни връстници деветосептемврийския преврат и последвалите репресии слагат край на житейските им планове за учение, професионална реализация, продължаване на семейните традиции в свободните професии и т.н. Такава е била съдбата на младежите от „първото социалистическо поколение“, преминали през лагерите и затворите на комунистическия режим и те съвсем не се идентифицират като „строители на социализма“, а по-скоро като негови жертви. Такова е моето впечатление от интервютата с мъже и жени, преживели деветосептемврийските събития и последвалите чистки в своята младост (Лулева 2008). Когато говорят за младостта си, родените във визирания период, не са „ние“ в смисъл на група със споделени ценности, възгледи за света и колективна памет. Според мен „първото социалистическо поколение“ е „разцепено“ на „поколенчески единици“ – на такива, които имат възходяща социална мобилност и се чувстват успели „строители на социализма“, и други, които, обратно, в края на своя живот разказват за преживяното в лагерите, изселванията и провалените си мечти. Младостта и жизненият път на всички тях са силно повлияни от политическите и социалните промени и само съзнанието, че са били младежи в преломно време, ги отличава от поколенията преди и след тях.

Завършвайки коментара на основния труд в представената научна продукция на доц. Колева, бих искала да подчертая, че монографията „Памет и справедливост. Лични спомени и публични разкази за комунизма“ има безспорен научен принос към изследванията на културата на паметта в България, при това е един от редките примери, в

който „Българският случай“ успешно е разгледан в сравнителна транснационална перспектива.

С последната си книга, както и с предишните си публикации, Даниела Колева доказва авторитетното си присъствие в българската социална наука и в международното научно пространство като оригинален, високо ерудиран автор. Безспорен е нейният принос за утвърждаване на устната история в изследванията на миналото и връзката му с настоящето. Организаторските ѝ умения и увличаща ерудиция имат за резултат поредицата от сборници, издадени в рамките на семинара „Екзистенциални политики при социализма“ в Центъра за академични изследвания, София.

Всичко казано до тук ми дава пълно основание да подкрепя убедено кандидатурата на доц. д-р Даниела Колева за академичната длъжност „професор“ в Катедра „Теория и история на културата“ на ФФ, СУ „Св. Климент Охридски“.

София,
10 септември 2020